

ПОЗИЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЩОДО ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ В 1944–1946 рр.

Внаслідок підписання договору про державні кордони між Радянським Союзом та Польським комітетом національного визволення (PKWN) 27 липня 1944 р. різко змінилася не лише політична, а й етноконфесійна карта польської держави. Втрачені східні землі, де переважно проживало українське населення, відійшли до УРСР. Хоча в порівнянні з передвоєнною кількістю – 5 млн чол. – у межах Польщі залишилося близько 700 тис. українців¹, це, на думку керівництва обох держав, не вирішувало остаточно національного питання в порубіжній зоні.

Встановлення нового кордону спричинило руйнування структури Греко-католицької церкви. Із 45 деканатів та 650 парафій Перемишльської єпархії Галицької греко-католицької митрополії на польській стороні залишилися 26 деканатів* та 223 парафії, які обслуговували понад 300 священників². Оскільки м. Перемишль було передано Польщі, єпископ Й. Коциловський втратив можливість контролю над близько шістдесятьма відсотками приналежних до єпархії парафій. Для управління майже 700 церквами і понад 400 священниками³ на території УРСР перемишльський єпископ призначив восени 1944 р. двох генеральних вікаріїв: о. М. Мельника з Нижанкович для південної частини єпархії, яка увійшла до складу Дрогобицької області, та о. М. Панаса з Соколя для північної частини, яку було включено до складу Львівської області⁴. Територіальних змін не зазнала Апостольська адміністрація Лемківщини, яка на той час становила 9 деканатів і 129 парафій⁵. Однак вже перші повоєнні місяці вона функціонувала без керівництва. Апостольський адміністратор о. О. Малиновський виїхав на Захід під час відступу німецьких військ⁶.

Остаточно вирішити проблему невідповідності державних та етноконфесійних кордонів радянська влада вирішила шляхом виселення українського населення з території Польщі, а польських громадян – з території радянської України. Офіційне оформлення цієї акції відбулося 9 вересня 1944 р. у м. Любліні під час підписання між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення (PKWN) угоди про обмін населенням. Згідно з домовленістю, передбачалося від 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. «добровільно» і «без примусу» переселити з Польщі до УРСР понад 600 тис. українців і приблизно таку ж кількість поляків з УРСР до Польщі.

Позиція вищого духовенства Греко-католицької церкви щодо урядової акції була очевидна, адже переселення вірних ставило під загрозу існування цієї релігійної інституції на території Польщі. У листі до свого керівництва від 20 листопада 1944 р. заступник головного уповноваженого уряду УСРР у справах евакуації

* Із 26 деканатів довоєнні межі зберегли лише 13, інші – були розділені кордоном.

українського населення Т. Коноваленко писав, що «перемишльський єпископ... видав розпорядження духовенству, в якому зобов'язав священників усіма доступними засобами протидіяти евакуації українського населення»⁷. Реакція радянської влади на заклики ієрарха не забарилась. У грудні 1944 р. єпископа Й. Коциловського відвідали уповноважений уряду УРСР у справах евакуації українського населення в Перемишльському повіті В. Тищенко разом із представником штабу I-го Українського фронту майором К. Лисогубом та заступником військового коменданта м. Перемишль майором С. Вершиніним. Радянські функціонери вимагали від єпископа, щоб він офіційно дозволив священникам виїжджати до УРСР та видав відозву до вірних з закликом негайного переселення. Й. Коциловський відмовив, пояснивши, що священники зв'язані присягою і кожен виїзд потребує санкції Риму, а позаполітична позиція церкви не дозволяє йому видавати відозви урядового характеру⁸.

Позиція рядового духовенства була неоднозначна та залежала від низки обставин, сукупність яких мала вирішальний вплив на погляди та вчинки священника тієї чи іншої місцевості. Масштабна пропаганда переселення та постійне підкреслення урядовими представниками її добровільного характеру викликали зацікавлення у населення. Люди бажали орієнтуватися в цьому питанні, адже у них, за словами радянських функціонерів, існувало право вибору. Деякі українські громади вислали своїх представників до місцевих уповноважених уряду УРСР у справах евакуації для остаточного в'яснення ситуації. Керівники делегації, переважно греко-католицькі священники, зверталися до влади з проханням надати їм дозвіл поїхати в Україну та побачити на власні очі умови майбутнього проживання⁹. Однак таких дозволів нікому не видавали, що поглиблювало сумніви навіть зацікавлених.

Вже на першому етапі акції за власним бажанням виїхала незначна кількість українських родини зі знищених війною населених пунктів, сподіваючись розпочати нормальне життя на новому місці. Крім того, влада обіцяла грошові позики в сумі 5000 крб та по 1000 крб на кожного члена сім'ї, а також дозволила перевозити з собою до двох тонн багажу на сім'ю та домашню худобу. Людей переконували, що на новому поселенні їх чекатиме житло, земля тощо¹⁰.

За винятком прикладів вимушеного виїзду, переважна більшість населення вирішила не покидати свої рідні землі. Аналіз документів підтверджує величезний вплив духовенства на таке рішення своїх вірних. У звіті головного уповноваженого уряду УРСР у справі евакуації М. Підгорного від 22 листопада 1944 р. зазначається, що парох с. Лукове В. Кончило під час проповіді закликав вірних відмовлятися від переселення до УРСР, оскільки «їх там нічого доброго не чекає, а більшовики над ними будуть знущатися»¹¹. Внаслідок промови священника мешканці села стали масово забирати свої заяви на виїзд. Негативний досвід попереднього перебування під комуністичним режимом у 1939–1941 роках став головним аргументом ставлення до урядової акції. Згідно з рапортами уповноважених, українське підпілля поширювало серед свого населення чутки, що переселенці зазнають репресій з боку влади: арешти, вивезення на Сибір тощо¹².

Оцінивши ситуацію, влада спробувала використати авторитет духовенства для прискорення процесу переселення. Заступник головного уповноваженого уряду УРСР у справах евакуації Т. Кальненко у звіті від 5 березня 1945 р. зазначав, що в парафіях, де українські священники на вимогу влади прочитали урядовий доку-

мент про переселення у позитивному світлі, населення більш активно реєструвалося на виїзд, ніж в інших місцевостях¹³. Радянські функціонери, намагаючись реалізувати урядові розпорядження, неодноразово проявляли неабияку винахідливість: від «психологічних бесід» до підкупу. Так, 10 травня до евакуаційної комісії зголосився парох гміни Санок-село з проханням прислати референтів для оформлення своїх парафіян на виїзд. Коли члени комісії приїхали до парафії, священник зібрав селян до церкви і почав агітувати на переселення. Під впливом пароха місцеві українці підписали відповідні заяви. Однак через тиждень, коли прибув транспорт, всі підписані виїжджати відмовились. Люди з натовпу коло церкви викрикували, що «комісія купила їх пароха»¹⁴. Крім поодиноких випадків, спроби переконати духовенство виїхати і тим самим показати приклад своїм вірним постійно зазнавали невдачі. Одні священники відкрито посилалися на заборону церковної влади, інші – офіційно не виступали проти акції, але самі погоджувалися на переселення лише після виїзду своїх парафіян.

Органи влади спробували примусово виселити найбільш «невигідних» священників з надією на прискорення виїзду їх парафіян. Радянський уповноважений у справі евакуації українського населення в Любачові в рапорті до керівництва інформував про примусове виселення греко-католицького пароха Сухой Воли о. С. Іванусика, який всю дорогу до кордону намагався пояснити представникам влади, що такими методами вони не зможуть українців виїхати до СРСР¹⁵.

Незважаючи на різноманітні заходи, вже в січні 1945 р. стало очевидно, що завершити переселення до 1 лютого не вдасться. Тому влада приступила до більш жорстких методів здійснення акції. Під егідою польських органів безпеки (УВ) та місцевої адміністрації хвиля репресій прокотилася південно-східною Польщею. Підвищене «зацікавлення» органи проявили щодо місцевих священників. Вже 6 жовтня 1944 р. перемишльський греко-католицький ординаріат офіційно звернувся до Гродського суду в Ярославі та прокуратури окружного суду в Перемишлі в справі арештованого разом з родиною пароха Ф. Ярка з Польнятичів. Ординаріат скаржився, що о. Ф. Ярка під час ув'язнення змушували до тяжкої праці, а місцева адміністрація не повідомила церковну владу про арешт священника. У 1945–1946 роках двічі був арештований о. Я. Водоніс, вдруге – з дружиною і малолітніми дітьми. У такий спосіб влада хотіла схилити пароха до виїзду. Звільнений з-під арешту о. Я. Водоніс сховався і так уникнув депортації¹⁶. У ніч з 9 на 10 березня 1945 р. функціонери Громадянської міліції (МО) оточили греко-католицьку семінарію в Перемишлі та арештували десять кліриків з наміром переправити їх до УРСР. Греко-католицький ординаріат доклав максимум зусиль, щоб звільнити семінаристів, але безрезультатно. Оскільки погляди священників щодо переселення співпадали з позицією українського підпілля, це дало змогу владі розглядати їхні дії як прояви підтримки національного руху.

Тогочасна складна ситуація духовенства, яке постійно перебувало під тиском не лише органів влади, а й національного підпілля, використовувалася як однією, як і іншою стороною. 12 грудня 1945 р. о. М. Міщишин із Любачова отримав наказ терміново прибути до евакуаційної комісії. Під час передачі вимог греко-католицькому священнику функціонери польських органів безпеки пригрозили: якщо він не виконає вимогу, то його вб'ють, а вину перекладуть на

«якусь банду»¹⁷. Агітуючи на виїзд до УРСР за розпорядженням влади, священники неодноразово отримували погрози з боку УПА.

Щоб запобігти виселенню, українське населення стало масово переходити на римо-католицький обряд. За умов ототожнення національної та релігійної приналежності, українці спробували усунути основну ознаку, яка могла б перешкодити їм залишитися на своїй землі. Оскільки ще з часів німецької окупації зміна обряду потребувала реєстрації в органах влади, саме до місцевої адміністрації стали надходити численні прохання у цій справі. Внаслідок позитивного розгляду українських заяв старостою м. Ярослава 400 осіб з громади Полнятичі, які вже зголосилися до евакуаційної комісії, відмовились покидати свої домівки¹⁸. У м. Ліско з зареєстрованих на виїзд ста двадцяти родин виїхало лише сорок дві, які не встигли оформити документи про зміну обряду¹⁹. Ці події викликали занепокоєння радянської влади та внесли напруження у відносини між радянськими уповноваженими та місцевою адміністрацією. Якщо перемишльський староста поступився вимогам радянських урядових представників і від 15 листопада 1944 р. припинив реєстрацію заяв українців, то ярославський староста, всупереч будь-якому тиску, надалі видавав дозволи.

Масове перенесення метрик з Греко-католицької церкви до костелу стало основним питанням урядової наради в м. Жешів 9 грудня 1944 р. Щоб запобігти надалі конфліктним ситуаціям між старостами та радянськими уповноваженими, на зібранні було прийнято офіційне розпорядження залишити право виносити рішення стосовно обрядової справи за місцевою владою. Однак керівництво воеводства, «зважаючи на спеціальні причини тих змін», рекомендувало своїм представникам на місцях поки-що утриматися від видання будь-яких дозволів²⁰.

Постанова урядової наради хоча й була доведена до відома місцевої адміністрації, не вплинула кардинально на процес «перенесення метрик». Українські мешканці ярославського староства до кінця серпня 1945 р. подали 2040 заяв з проханнями про зміну обряду. Після консультації з римо-католицьким парафіяльним урядом місцева влада задовольнила близько 1800 заяв тих українців, які під час окупації мали польські кенкарти або походили з мішаних родин²¹. У Горлицькому повіті, згідно з інформацією радянської переселенської комісії, до січня 1946 р. «поляками» стали 173 особи²².

Деякі представники місцевої адміністрації не лише ігнорували рекомендації свого керівництва та вимоги радянських уповноважених, а й заохочували українське населення переходити на римо-католицький обряд. У Лісовському повіті місцева влада обіцяла українцям, які перенесуть метрики до костелу, звільнення від мобілізації як до Червоної армії, так і польського війська. Внаслідок такої агітації лише упродовж тижня 15 українських родин с. Березка побажали змінити свій обряд. Для більшої переконливості влада звільнила українського солтиса с. Березки, який відмовився ставати римо-католиком, а на його місце призначила особу саме з групи українців, що перенесли свої метрики до костелу²³. Старости найактивніше переконували змінити обряд кваліфікованих фахівців української національності, працюю яких важко було замінити у повоєнній Польщі²⁴.

3 вересня 1945 р. на територію південно-східної Польщі урядом були скеровані 3-я, 8-а та 9-а дивізії піхоти, які стали використовуватися для прискорення процесу

переселення. В умовах постійного тиску з боку місцевої влади та підпілля розпочалась масова депортація українського населення під егідою військових. Відтоді переселення здійснювалося за такою схемою: військо оточувало село та давало українцям щонайбільше дві години на приготування до виїзду. Ця акція часто супроводжувалася грабунком, убивствами непокірних, брутальною поведінкою. Органи безпеки (УВ) в Жешові рекомендували виселяти навіть мішані родини, якщо батько не був поляком²⁵. Однак, навіть за умов жорстокого терору українці намагалися залишитися на своїх землях, переховуючись у лісах цілими селами разом із худобою та сільськогосподарським знаряддям. Згідно з доповідною запискою заступника головного уповноваженого уряду УРСР у справі евакуації Т. Коноваленка, українське населення Блехнарки, Висової, Ждині Горлицького повіту, щоб запобігти переселенню, перебралися до сусіднього лісу, де проживало в куренях²⁶.

У жорстоких умовах переселення українське духовенство найчастіше ставало об'єктом терору. За свідченням сучасниці тих подій М. Гій, коли «приїхало польське військо, почало палити хати і стріляти людей. Вбили нашого священика о. Василя Гучка... Дістав 7 куль. А їмость Софію і заміжно вже дочку Славку забрали до покою, а потім підпалили плебанію, де вони й згоріли»²⁷. Згідно з дослідженнями польського історика Е. Місило, під час депортації українського населення з Польщі загинуло 23 греко-католицьких священики²⁸. Деякі українські священики, дізнавшись про смерть сусіднього пароха, зверталися до перемишльського єпископа з проханням про переведення їх на більш безпечні місця. Інші, щоб запобігти депортації та переслідуванню влади, дістали собі фальшиві польські документи²⁹ або йшли до лісу і ставали капеланами УПА. Найбільш певно можна сказати лише про трьох українських священиків, які обрали собі долю військового капелана: о. А. Радіо, псевдонім «Яворенко», капелан у курені УПА «Рена»; о. В. Шевчук «Кадило»³⁰, греко-католицький парох Пяткової Руської, а у підпіллі капелан перемишльського куреня УПА; та о. А. Слюсарчик, псевдонім «Книха», який у підпіллі займався перекладом пропагандистських текстів на англійську мову. У слідчих актах о. Гриника згадуються також прізвища о. М. Кузьмінського і о. П. Саноцького як капеланів УПА, але без докладної інформації про них³¹.

Під час переселення різко постало майнове питання. Недосконалість урядових інструкцій щодо церковної власності провокувало постійні суперечки між місцевою владою, уповноваженими у справах евакуації та духовенством. Якщо на першому етапі переселення священики намагалися самі вирішити долю літургійного майна та церковних будинків, то згодом у цю справу почала вмішуватися влада, кожен представник якої мав своє бачення майбутнього церковної власності. У відповідь на прохання греко-католицького пароха з Верхомля дозволити йому забрати з собою літургійне майно та метричні книги місцевий уповноважений уряду Польщі у справі евакуації українського населення у різкій формі повідомив священику, що церковна власність стала власністю держави і про її вивезення не може бути й мови³². Водночас у низці місцевостей духовенство, за згодою влади, забиравало з собою літургійний одяг, посуд, деякі ікони і навіть метричні книги. Аналіз урядових розпоряджень у цій справі засвідчує, що рішення уповноважених урядів Польщі та УРСР щодо церковної власності найчастіше залежало від інтересів сторони, яку вони представляли. Такий

підхід загострював відносини між уповноваженими обох країн та набував форми взаємних звинувачень на сторінках звітів до свого керівництва.

Після численних скарг до Варшави та Києва у цій справі 23 травня 1945 р. головними уповноваженими урядів Польщі та УРСР була підписана додаткова інструкція, яка чітко визначала порядок евакуації церковної власності. Згідно з новим розпорядженням, все рухоме майно церкви дозволялося забирати з собою під час виселення. Для офіційного оформлення справи складався акт перепису церковного майна, який засвідчували своїми підписами члени церковної ради та урядові представники обох сторін. Церковна власність, що залишалась, надходила у розпорядження місцевої влади³³. Проте деякі урядові представники і надалі намагалися обійти державні приписи: надавали дозволи на вивезення лише частини майна, конфісковували літургічні предмети з дорогоцінних металів тощо. Після початку депортації українців до УРСР за допомогою війська питання вивезення церковного майна взагалі стало другорядним. Внаслідок жорстоких методів переселення чимало предметів літургічного призначення залишилося на території Польщі під опікою римо-католицького духовенства.

На окрему увагу заслуговує питання метричних книг, а саме їхня доля внаслідок депортації українців з Польщі упродовж 1944–1946 років. За домовленістю між головними уповноваженими тимчасового уряду Польщі та уряду УРСР у справі евакуації, метричні книги підлягали конфіскації та подальшому направленню до відповідних органів реєстрації актів цивільного стану (РАЦС та УСР)³⁴. Однак священики не поспішали передавати метричні записи представникам влади, посилаючись на урядове розпорядження про обов'язкову видачу кожному переселенцю витягу з його метрики для реєстрації за новим місцем проживання³⁵. Така позиція духовенства позитивно розглядалась місцевою адміністрацією, оскільки це зменшувало обсяги роботи для урядовців. Внаслідок цього у багатьох парафіях церковні акти так і не були конфісковані владою.

12 вересня 1945 р. Рада міністрів Польщі скасувала конкордат 1925 року між Апостольською столицею та II Річчю Посполитою. Внаслідок цього греко-католицький обряд офіційно перестав перебувати під опікою польської держави. Наступним кроком влади став арешт та ув'язнення у Любомирському замку в Жешові 20 вересня 1945 р. греко-католицького єпископа Й. Коциловського разом із членом капітули о. В. Гриником. На думку польського дослідника Д. Іванечка, таке рішення було прийняте без узгодження з органами безпеки СРСР. Арешт перемишльського єпископа викликав обурення серед польського вищого духовенства. На зібранні 3–4 жовтня 1945 р. у Ченстохові польський єпископат засудив дії влади та постановив взяти під свою опіку греко-католицьких священиків, які перебували на території Польщі³⁶.

Влада спробувала звинуватити Й. Коциловського у співпраці з німцями та «ненависті до Радянського Союзу і соціалістичного устрою». Однак свідки обвинувачення постійно стверджували, що греко-католицький єпископ Й. Коциловський не раз протестував проти окупаційної політики нацистів та завжди був позитивно налаштований до поляків³⁷. 18 січня 1946 р. польські органи безпеки передали ув'язнених органам НКВС у Мостиськах. За офіційною версією слідства, таке рішення було прийнято внаслідок відсутності доказів. Оскільки приїзд перемишльського єпископа для радянських функціонерів став справжньою несподіванкою, то до мо-

менту отримання вказівок від керівництва Й. Коциловський та о. В. Гриник залишалися у Мостиськах. Розпорядження радянської влади було несподіваним для польських служб безпеки: 24 січня 1946 р. ув'язнених під конвоєм повернули назад до Перемишля³⁸. Отець В. Гриник вбачав причину їхнього звільнення у наближенні терміну виборів до Верховної Ради СРСР. Священик також був переконаний, що ув'язнення єпископа могло б спричинити загострення конфронтації з українським підпіллям, а цього, на його думку, більшовики прагнули тоді уникнути³⁹. Остаточний арешт керівництва Перемишльської єпархії (єпископів Й. Коциловського, Г. Лякоту, а також 13 осіб із їхнього оточення) відбувся 27 червня за участю польської служби безпеки (УВ) та 9-ої дивізії піхоти. Духовенство під конвоєм було доставлене до Медики, звідки арештованих забрали представники радянської влади⁴⁰.

Внаслідок польсько-українського трансферу від жовтня 1944 р. до серпня 1946 р. з Польщі до СРСР за офіційними даними було переселено 518219 осіб, з яких 488662 особи осіли на теренах УРСР. 42184 сім'ї були розселені у чотирьох західних областях радянської України, а саме: 9428 сімей – у Львівській області, 5747 – у Дрогобицькій, 5370 – у Станіславській і 21639 сімей – у Тернопільській області. Проте урядова акція переселення українців не досягла своєї мети, оскільки на землях Закарпаття надалі залишилося 30 тис. українських та мішаних польсько-українських родин, чисельністю понад 150 тис. осіб⁴¹. Акція переселення 1944–1946 років спричинила руйнування структури Греко-католицької церкви в Польщі. Хоча у межах Польської держави залишилося 92 греко-католицьких священики⁴², однак переважна їх більшість переховувалась від влади та не мала змоги виконувати свої душпастирські функції.

¹ Drozd R. Życie religijne ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1956 // Przegląd Zachodniopomorski. – 2004. – Zeszyt 1. – S. 77.

² Підраховано на основі: Шематизм Греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1938–1939. – Перемишль, 1938. – 168 с.; Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської адміністрації Лемківщини 1936 р. – Львів, 1936. – 153 с.; Archiwum Akt Nowych (далі – ANN). – sygn. 199/1040, k. 17–35.

³ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Львів, 2005. – С. 65.

⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (далі - AIPN/Warszawa). – sygn. IPN 0192/354, t. 27, k. 22.

⁵ Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської адміністрації Лемківщини 1936 р. – Львів, 1936. – 153 с.

⁶ AIPN/Warszawa, sygn. 0192/354 t.26 – k.39.

⁷ Iwaneczko D. Przysięgi wierności dochowam. Wysiedlenia Ukraińców a Kościół greckokatolicki w Polsce 1944–1947 / Więż. – 2002. – Nr 6. – S. 92.

⁸ Bilas I. Likwidacja grekokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1996. – Т. 3: Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej. – S. 285.

⁹ Iwaneczko D. Wsiedlenia Ukraińców a Kościół grekokatolicki w Polsce (1944–1947) // Akcja „Wisła” / Pod red. J. Pisulińskiego. – Warszawa, 2003. – S. 142.

¹⁰ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: В 3 т. / Ред. Ю. Сливка. – Львів, 1996. – Т. 1: 1939–1945 рр. – С. 287.

¹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 23, спр. 1691, арк. 150.

¹² Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: В 3 т. / Ред. Ю. Сливка. – Львів, 1998. – Т. 2: 1946–1947 рр. – С. 21.

¹³ *Iwaneczko D.* Wysziedlenia Ukraińców... – S. 144.

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (*дали* – ЦДАВО України). – Ф. 4959, оп. 1, арк. 200.

¹⁵ *Iwaneczko D.* Przysięgi wierności... – S. 91–105.

¹⁶ *Wojewoda Z.* Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989. – Kraków, 1994. – S. 29.

¹⁸ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: В 3 т. / Ред. Ю. Сливка. – Львів, 2002. – Т. 3: Спогади. – С. 13.

¹⁹ *Pisuliński J.* Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR 1944–1946. mps

²⁰ *Drozd R.* Życie religijne ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1956 // Przegląd Zachodniopomorski. – 2004. – Zeszyt 1. – S. 81.

²¹ Archiwum Państwowe w Krakowie (*дали* – АРК). – sygn. UW II 1082, k. 5.

²² *Pisuliński J.* Przesiedlenie ludności... mps

²³ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. – Т. 2. – С. 21.

²⁴ Там само. – Т. 1. – С. 444.

²⁵ Там само. – Т. 3. – С. 9.

²⁶ *Drozd R.* Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR 1944–1946 // www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_pol/historia01.htm

²⁷ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. – Т. 2. – С. 21.

²⁸ Там само. – Т. 3. – С. 9.

²⁹ *Mісило С.* Греко-католицька церква у Польщі (1944 – 1947) // Україна і Польща між минулим і майбутнім / Упоряд. А. Павлишин. – Львів, 1991. – С. 104–106.

³⁰ AIPN/Warszawa. – sygn. IPN 0192/354, t. 27, k. 22.

³¹ *Карванська-Байляк А.* Во ім'я Твоє. (Мережане життя) / Ред. Р. Галана. – Варшава, 2000. – С. 164.

³² AIPN/Warszawa. – sygn. IPN 0192/354, t. 26, k. 109–112.

³³ ANN. – Z. 522, sygn. 10, k. 408.

³⁴ Ibidem. – Z. 524, sygn. 3, k. 77.

³⁵ Ibidem. – Z. 522, sygn. 9, k. 282.

³⁶ Ibidem. – Z. 524, sygn. 1, k. 98.

³⁷ *Iwaneczko D.* Wysziedlenia Ukraińców... – S. 145.

³⁸ *Nawrocki Z.* Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949. – Rzeszów, 1998. – S. 79.

³⁹ *Drozd R.* Życie religijne... – S. 79.

⁴⁰ AIPN/Warszawa. – sygn. IPN 0192/354, t. 26, k. 56.

⁴¹ ANN. – Z. 522, sygn. 9, k. 170.

⁴² Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р-295, оп. 2, спр. 38, арк. 243.

⁴³ AIPN/Warszawa. – sygn. IPN 0192/354, t. 27, k. 27.